Orta Asya'da Bölge Merkezli Bütünleşme: Çabaları ve Sonuçları

Regional Integration in Central Asia: Efforts and Results

Nargiza Sakmurzaeva (Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Kyrgyzstan)

Abstract

After the dissolution of the Soviet Union, Central Asian countries have created and joined many regional economic organizations. The aim of this paper is to identify the efforts and obstacles of regional integration and cooperation in Central Asia against the international experience with regional integration in Europe. At present, the governments of Central Asian countries have still not realized the network's function and advantage of regional integration. Since 2000's integration process in Central Asia conducted by Russia's initiatives. So regional integration which could include only five Central Asian countries became unreal. This paper examines why today there is no Central Asian Union? In order to analyze the topic were used books written by Dadabayev, Karasar and Kushkumbaev, Dikkaya, papers by Zeyrek, Linn, Erol and Shahin. As the methods of analysis were used comparative method of analysis and historical analysis.

1 Giriş

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması hem uluslararası düzende yeni değişimlere yol açmış hem de yeni bağımsız ülkelerin kuruluşunu sağlamıştır. Bu süreçte post-Sovyet topraklarındaki yeni bağımsız ülkeler birbiriyle ilişkilerini koparmamak amacıyla Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) kurmuşlar. Bu kurum çerçevesinde eski Sovyet ülkeleri bölgesel entegrasyon sürecini başlatmış oluyordu. Özellikle, bölgesel bütünleşme süreci Orta Asya bölgesinde hız almıştı ve yeni girişimlerle doluydu. Yani Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi beş eski Sovyet ülkesi kendi aralarında ekonomik ve siyasi bir bütünleşmeye hazırdu.

Orta Asya bölgesi jeopolitik ve jeoekonomik açısından çok önemli bir bölge olarak sayılmaktadır. Bu bölge ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin rekabet alanıdır. Orta Asya bölgesinin, özellikle güvenlik sorunları açısından önemi büyüktür. Çünkü Orta Asya devletleri uluslararası terörizm, ayrılıkçılık ve nükleer silahları bulunduran İran ve Pakistan gibi ülkelerle sınırı vardır. Bunun dışında işgücünün ucuz olması, doğal ve enerji kaynakların bulunması gibi etkenlerle büyük devletlerin ilgisini arttırmaktadır. Bu nedenle Orta Asya bölgesindeki bütünleşme süreci hem büyük güçlerin hem de kendiliğinden kaynaklanan faktörlerin etkisi altında kalmıştır.

Orta Asya'da bütünleşme süreci bölge devletlerinin bağımsızlıklarını kazandığı döneme rast gelmektedir. Yani, bu devletler hem iç siyasi gelişmelerle hem de bütünleşme süreciyle aynı anda uğraşmışlar. Orta Asya devletlerinin her birinde ulus-devlet inşası, ulusal para, semboller ve dil, örf ve adetler gibi milli değerlerin yeniden canlandırılması gibi bir süreç yaşanıyordu. Bununla birlikte beş ülkenin cumhurbaşkanları üst düzey zirvelerde toplanarak Orta Asya Birliği'nin inşasını planlıyor ve hayata geçirmeye çaba sarfetmişler. Ancak tüm bu girişimler olumlu sonuç vermediğinden dolayı bütünleşme sürecine Rusya öncülük yapmaya girişmiştir.

Orta Asya bölgesinde bütünleşmenin başarısızlığa uğramasında asıl etkili olan yerel sebepleri araştırmak ve bu faktörleri analiz etmek bu çalışmanın asıl amacıdır. Bu çalışmada Orta Asya bütünleşmesinin başarısız olmasının nedenleri açıklanacak ve bölge devletlerinin her birinin bütünleşmeyle ilgili yaklaşımları ve girişimleri incelenecektir. Yani entegrasyon ve bütünleşme teorileri ve tanımları açıklanacaktır. Bütünleşme ve entegrasyon teorileri nedir? Bu teorilerin özellikleri nelerdir? Orta Asya'da bütünleşme süreci nasıl geçmiştir? Orta Asya devletlerinin yani Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın bölge bütünleşmesiyle ilgili davranışları ve yaklaşımları nedir? Liderlerin bütünleşme yönünde demeçleri ve çalışıyor görünmelerine rağmen geçen 25 yıl içinde sadece Orta Asya ülkelerinin oluşturduğu bir birlik neden gerçekleşmemiştir?

2 Bütünleşme Sürecinin Tanımı ve Özellikleri

Bütünleşme teorileri Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Bütünleşme ya da entegrasyon terimi bağımsız devletler tarafından insan, mal ve hizmetin serbest dolaşımı ile ilgili kabul edilen kararları kapsayan bir süreçtir. Yani bir bütünleşmenin olabilmesi için herhangi bir bölgede yaşayan devletler ve bu devletlerin siyasi, ekonomi ve kültürel alanlarda yaptıkları işbirliği gerekiyor. Genellikle bütünleşme ülkeler arası sıkı işbirliği sonucunda gerçekleşiyor. Bütünleşmenin yapılması için en önemli şart devletler arası ekonomik işbirliktir. Bağımsız devletler birbiriyle ihracat-ithalat ilişkilerini ve serbest mal ve insan dolaşımını uygularlarsa, birbirine bağımlılığı artacak. Bu süreç de ekonomik ve siyasi birliklerin kurulmasına zemin hazırlayacaktır.

Bütünleşme sürecinin neden ve hangi aşamalardan geçerek gerçekleştiği ile ilgili araştırma yapan yazarların farklı teorileri ve yaklaşımları bulunmaktadır. Bela Belassa'ya göre ekonomik anlamdaki bütünleşme beş aşamadan oluşmaktadır.

- Serbest Ticaret Bölgesi
- Gümrük Birliği

- Ortak Pazar
- Ekonomik Birlik
- Tam Ekonomik Bütünleşme (Açıkmeşe, 2004)

Yazara göre bu aşamaların mutlaka birinin ikinciyi takip etmesine gerek yoktur. Tüm beş aşamanın bütünleşme sürecinde uygulanmasına örnek olarak Avrupa Birliğini ele alabiliriz. Avrupa Birliği entegrasyon teorilerinin ortaya atılması için bir zemin teşkil etmiştir. II Dünya Savaşından sonra Avrupa devletlerinin ekonomileri çok zayıftı. Bundan dolayı bu ülkeler ortak ekonomik amaç ve çıkarlar doğrultusunda birbiriyle entegre olmaya başladılar (Sezgin, 2011). İlk olarak altı Avrupa devletinin bir araya gelerek Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu oluşturmaları Avrupa’da bütünleşme sürecini başlatmıştır. AB’nin bütünleşmesi Belassa’nın teorisindeki tüm aşamaları geçirmiş ve sonunda da bir siyasi birlik kurulmuştur.

Bütünleşme ile ilgili kendi yaklaşımı bulunduran işlevselcilğe göre devletlerarası entegrasyon için siyasi etkenler önemli değildir. Bütünleşmenin gerçekleşmesi için sosyal, teknik ve insani etkenlerden oluşan temel gerekmektedir. Bu yaklaşımı savunanların fikrinde bütünleşme siyasiden ötürü sosyal ve ekonomik birleşme anlamına gelmektedir. Diğer bir yazar Gambari’ye göre gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin bütünleşme süreçleri farklıdır. En önemli fark ise farklı gelişmişlik seviyedeki devletlerin bütünleşmeden elde edeceği çıkar ve kazanımların birbirine benzememesidir (Dadabayev, 2004). Yani gelişmekte olan devletlerin asıl amacı bütünleşme sonucunda kurulacak olan bölgesel pazarların kendi ülkelerinin sosyo-ekonomik problemlerinin çözümüne katkı sağlamasıdır.

Orta Asya bölgesindeki gelişmekte olan devletler kendi aralarında bir birlik kurabilmesindeki en önemli mesele kendi halklarının sosyo-ekonomik şartlarının iyileştirmektir. Çünkü bu ülkelerde ekonomileri zayıf, halkın sosyal refahı düşük ve işsizlik, yolsuzluk gibi problemler hep gündemdedir. Bu nedenle Orta Asya’da kurulacak birliğin devletlerin ekonomik sorunlarını çözme kapasitesi mutlaka yüksek olmalı. Gelişmekte olan devletler genelde ithalat yapan ve dışarıya hammadde ihraç eden ülkelerdir. Bundan dolayı bu ülkelerin ABD, Rusya ve Çin gibi gelişmiş devletlere ekonomik bağımlılıkları yer almaktadır (Demirağ ve Cem, 2006). Ekonomik bağımlılığı azaltmak ya da tamamen yok etmek için kendi aralarında bölgesel güçlü bir birlik kurmaları gerekmektedir.

Mitrany’e göre devletlerarası bütünleşmenin başarılı olabilmesi için ortak çıkarların bulunduğu alanları bulmak ve bu alanlarda ortak işbirliği yapmak önemli bir şarttır (Demirağ ve Cem, 2006). Devletler birbiriyle farklı alanlarda işbirliği yapabilirler. Yani en çok işbirliği yapılan alanlar olarak ekonomi, ticaret, savunma ya da eğitimi ele alabiliriz. Örnek olarak Orta Asya devletlerinde ortak çıkarların bulunduğu alanlar olarak güvenlik, su sorunu, sınır meselesi ve migrasyon olabilir. Özellikle Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında var olan su sorunu ve sınır problemleri hızlı bir biçimde çözüm gerekmektedir. Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında kurdukları birlikler başarılı olursa, bu meseleleri çözebilir imkanları büyük olacaktır. Diğer bir nokta güvenlik meselesidir. Afganistan’dan gelen terörizm, ekstremizm ve dini akımlar Orta Asya devletlerinin ortak bir tehdidi olarak algılanmaktadır. Demek ki devletlerin güvenlik alanında da ortak çıkarları bulunmaktadır.

Orta Asya ülkelerinin çerçevesinde bütünleşme ekonomik ve siyasi anlamda bir işbirliği olarak yer almaktadır. Ama gerçek bir bütünleşmenin olması için karar alma yetkisine sahip bir merkezin bulunması gereklidir. Örneğin AB’nin kendi karar alma merkezleri, kurumları hatta kendi Parlamentosu çalışmaktadır (Mercan, 2011). Bütünleşme sürecinin tamamlanmasıyla bir siyasi yapı ve karar alma mekanizmalarına sahip çıkmak çok önemlidir. Diğer bir yaklaşım benzer siyasi sistem ve benzer rejimleri olan devletler kendi aralarında bütünleşmeye daha eğilimlidir görüşünü savunmaktadır. Herhangi bir bölgede yer alan devletlerin siyasi yapıları birbirinden farklıysa, bir bütünleşme yapmak oldukça zor olacaktır. Tam tersine benzer politikaları yürüten devletler bir araya gelerek daha kolay bir biçimde bütünleşme sürecini gerçekleştirecektir.

Orta Asya’daki devletlerin siyasi yapılarına bakacak olursak, farklılığı görebiliriz. Yani Özbekistan otoriter bir rejimin bulunduğu bir devletken, Kırgızistan ise tam tersine daha demokratik ve dışı açık bir ülkedir. Kazakistan demokratik görünmeye çalışsa da, 24 yıldan beri aynı kişinin iktidarda olması rejimin otoriterliğe kaydığını göstermektedir. Türkmenistan ise diğer Orta Asya devletlerinden çok farklı bir durumda. Çünkü 1996 yılından beri tarafsızlık politikasını izleyerek ne bölgesel gelişmelere ne de uluslararası sistemdeki değişimlere kapanık kalmaktadır. Tacikistan ise hem ekonomi hem de siyasi açıdan zayıf ve Rusya tarafı politikaları izlemektedir. Demek ki bir bölgede bütünleşmenin gerçekleşmesi için devletlerin siyasi yapılarında ve izlediği politikalarında benzerliklerin bulunması çok önemlidir.

BDT bütünleşmenin başlangıç seviyesindeki aşamasına örnek olmaktadır. 21 Aralık 1991 yılında 11 eski Sovyet ülkesi tarafından kurulan birlik bütünleşmenin sadece ilk iki aşamasını tamamlayabilmiştir. Yani BDT çerçevesinde serbest ticaret bölgesi ve Avrasya Gümrük Birliği kurulmuştur. BDT’nin siyasi kurumlarınca alınan kararlar uygulanmamaktadır. Dolayısıyla bütünleşmenin siyasi aşamasına götürecek adımlar atılmamaktadır.

3 Orta Asya’da Bütünleşme Girişimleri

Uluslararası arena Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsız yeni 15 devletin kurulmasına sahne olmuştur. Yani Kafkasya, Baltık ve Orta Asya bölgelerinde yeni devletlerin ortaya çıkışı küreselleşme, demokratikleşme ve

bölgeselleşme süreçlerine rasgelmiştir. 1991 yılında Orta Asya bölgesinde yer alan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan egemenliği elde etmişler ve bağımsız devletler olarak dünyaya tanılmaya başlamışlar. Ekonomik işbirliği, uyum ve bütünleşme ile ilgili girişimlerin artırılarak daha da geliştirmesi yöntemleri, yirminci asrın 1990'lı yıllarından itibaren aranmaya başlanmıştır (Aydoğan, 2008). Orta Asya devletlerin dünyada cereyan eden değişikliklere ve yeni süreçlere katılmaları kendi devletlerinde milli kimlik inşası süreciyle paralel olarak gelişmiştir. Özellikle bütünleşme süreci 1990'lardan başlayarak 2000'lere kadar farklı girişimler çerçevesinde ola gelmiştir.

Orta Asya ortak din, dil ve tarihe sahip olan bir bölgedir. Buna ek olarak bölgedeki tüm ülkelerin Sovyetler Birliğinin çatısı altında 70 yıllık bir dönemde beraber yaşaması onların benzer kültürel değerler ve düşünce yapılarına sahip olmalarını sağlamıştır. 1991 yılından başlayarak Orta Asya devletleri bölgede birleşme ve bütünleşme sürecini gerçekleştirmek amacıyla üst düzey zirve toplantılarını başlatmışlar. 1994 yılına kadar tüm beş devlet bu zirvelerde yer alarak bütünleşmeyle ilgili fikirlerini ortaya atmışlar ve Aral meselesi, su paylaşımı gibi sorunları da dile getirmişler. 1991 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Aşhabat toplantısında ilk defa Merkezi Asya Birliği ve Türk Birliği'nin kurulması ile ilgili fikrini ortaya atmıştır (Saydazimova, 2011). Cumhurbaşkanıların bir araya gelerek yaptıkları zirvelerin sonucunda Merkezi Asya Ekonomik Birliği kurulmuştur.

1993 yılında Minsk zirvesinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev "Avrasya Ekonomik Birliği" fikrini ilk defa diğer liderlerle paylaşmıştır (Karasar ve Kuşumbayev, 2009). "Kazak Avrasyacılığı" olarak adlandırılan bu yaklaşım Kazak dış politikasının o dönemdeki çok önemli konsepti haline dönüşmüştür. Ama Orta Asya bölgesinin Kırgızistan dışındaki diğer devlet başkanları tarafından olumsuz karşılanmıştır. Hatta Özbek lideri Kerimov bu fikire tamamen karşı olduğunu ve bütünleşmenin "Avrasyacılık" yönde gelişmesi kendi bağımsızlıklarını zedeleyeceğini vurgulamıştır. Bundan dolayı Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov 1995 yılında "Türkistan Ortak Evimiz" projesini Özbek kamuoyu ve siyasetçilerine sunmuştur (Karasar ve Kuşumbayev, 2009). Daha sonra bu proje zirve toplantılarında gündeme gelmiştir. Kerimov'un bu projesinin asıl amacı Orta Asya devletlerinin bütünleşme ve birleşme sürecine Rusya'yı katmamak ve sadece beş ülkenin oluşturduğu bir birlik kurmaktır. Çünkü Rusya yine bu bölgeye gelecekse, devletlerin bağımsızlıkları sınırlanacaktı ve tekrar eski Sovyet Birliği'ndeki gibi bir sistem kurulacaktı.

Özbek ve Kazak liderlerinin Orta Asya'daki bütünleşme ile ilgili sunduğu projelerden esinlenerek Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Askar Akayev 1997 yılında "İpek Yolu" projesini ortaya atmıştır. Akayev dönemi dış politikasında bu proje ana doktrine dönüşmüş ve siyasi elit arasında ivme kazanmıştır. "İpek Yolu" projesinin asıl amacı tarihi İpek Yolumun canlandırılması ve ittifaklar aracılığıyla güvenlik ve ticaret alanlarında bütünleşme sağlamaktır. Akayev'e göre bu proje devletlerarası ticari ilişkileri arttıracaktı. Bununla birlikte bölgede barış ve istikrarın sağlanması kolaylaşacaktı. Ancak Akayev'in "İpek Yolu" projesi diğer ülke liderleri tarafından ciddi olarak algılanmadığı için sadece devletin dış politika doktrini olarak kalmıştır. Aynı dönemde Kırgız siyasi eliti tarafından Orta Asya'da bütünleşmenin sağlanması için enerji ve su kaynaklarının adil paylaşımının bir gerekece olduğu Kırgız siyasi eliti tarafından kamuoyuna sunulmuştur.

Orta Asya devletlerinin bütünleşmesi için girişimlerde bulunan üç devlet dışında kalan Tacikistan ile Türkmenistan ayrı bir konumda yer almıştır. Çünkü bu devletler bölgedeki bütünleşme sürecine katılmaktan ve herhangi bir projeler ortaya koymaktan vazgeçerek kendi ülkelerine dönük bir politika izliyorlardı. Tacikistan Orta Asya bütünleşme sürecine en son katılan ülkedir (Mirzoyev, 2006). Tacikistan Türkmenistan'a nazaran bütünleşme sürecine katılmış sayılmaktadır. Çünkü 1994 yılına kadar yapılan tüm zirvelerde ve toplantılarda yer almıştır. Ama Kazak ya da Özbek liderleri gibi özel bir projeleri sunmamıştır. Bunun sebebi de Tacikistan'da yaşanan iç savaştır. 1998 yılına kadar Tacik hükümeti bölgedeki bütünleşme faaliyetlerinden tamamen uzaklaşmıştır. Ancak ülkede iç savaşın bitmesi ve istikrarın sağlanmasıyla tekrar bölge devletlerin zirve toplantılarında yer almaya başlamıştır.

Türkmenistan Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra hemen kendi ülkesinin siyasi ve ekonomik yapısının güçlenmesi doğrultusunda çabalar sarfetmeye başlamıştır. Ama aynı dönemde Orta Asya'da yer alan bütünleşmeye mesafeli kalmıştır. 1996 yılına kadar devletlerin zirve toplantılarına katılmış ve bütünleşme ile ilgili diğer liderlerin görüşlerine de destek sağlamamıştır (Smagulova, 2012). Bu dönemden itibaren uluslararası tarafsızlık statüsünü ilan ederek tarafsız politika izlemeye başlamıştır. Tacikistan ile Türkmenistan farklı sebeplerden dolayı bütünleşme sürecine mesafeli kalmışlar. Demek ki Orta Asya bölgesindeki bütünleşme sürecinin tamamlanması için çabalayan ve enerji sarf eden Kazakistan ile Özbekistan devletleriymiş. Buna ek olarak Kırgızistan'ın tüm zirvelere katılarak ve diğer liderlerin projelerini destekleyerek aktif bir şekilde yer aldığı görülmektedir.

Orta Asya bütünleşme süreci 1991 yılından 2001 yılına kadar bir gelişme göstermiştir. 10 yıllık bir dönem içinde bölge devletleri otuz zirve düzenlemişler. Bunun dışında da ikili zirveler, BDT, ECO, Kollektif Savunma Anlaşması, Şanghai İşbirliği Örgütü ve Türk zirveleri yapılmıştır. Bölgesel zirvelerin sonucunda 1994 yılında Orta Asya Ekonomik Birliği kurulmuştur. 4 yıl geçtikten sonra bu birlik Orta Asya Ekonomik Topluluğuna dönüşmüştür. OAET'in kuruluşu Orta Asya devletlerinin bütünleşme sürecindeki girişimlerinin en sonudur. Çünkü bundan sonra kurulan birlikler ve yapılan platformlar Rusya'nın öncülüğünde yapılmaya başlanmıştır. 1999 yılından sonraki dönem Orta Asya bölge devletler merkezli bütünleşmeyi sona erdirmiştir. 2000 yılında Rusya, Belarus, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında Avrasya Ekonomik Topluluğu kurulmuş (Erol ve Şahin,

2013). 2001 yılında ise Avrasya Ekonomik Topluluğu ile Orta Asya Ekonomik Topluluğu birleşmiştir. Bunun sonucunda Avrasya Ekonomik Topluluğu genişlemiş ve Rusya önderliğinde bir bütünleşme platformuna dönüşmüştür.

Orta Asya'da bütünleşme sürecinin ilk yıllarında bölge devletlerinin aktif bir şekilde girişimlerde bulunması görülmektedir. Bu bölgede bölgesel bütünleşmeyi en sık dile getiren Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'di. Kazak lideri gibi bölge merkezli birlik kurmaya çok çabalayan ve enerji sarfeden Özbek lideri Kerimov'du. Ama bölge devletlerinin başkanlarının bütünleşme konusunda fikir ayrılıkları sebebiyle güçlü bir bölgesel birliğin kurulması gerçekleşmedi. Dolayısıyla Orta Asya bölgesinde tekrar hegemon güç haline gelmek amacıyla Rusya bütünleşme sürecini eline almış ve daha önce kurulan birlikleri Avrasya platformuna dönüştürmüştür. Böylece Orta Asya'daki birleşme ve bütünleşme süreci SSCB'nin mirasçısı Rusya'nın önderliğine geçmiştir.

4 Orta Asya Bölge Merkezli Bütünleşme Sürecindeki Engeller

Orta Asya bölge merkezli bütünleşme sürecinin sonunda bölge devletlerinin arasında bir birliğin kurulması farklı sebeplerden dolayı gerçekleşmemiştir. 1999 yılına kadar birleşme ve bütünleşme yolunda çeşitli girişimlerde bulunmalarına rağmen sonunda yine Rusya'nın bu sürece katılması Orta Asya devletlerinin kendi aralarında birlik kurmalarına büyük bir engel oluşturmuş. Neden Orta Asya bölge merkezli bütünleşmesinin başarılı olmadığı hem araştırmacıları hem de kamuoyunu ilgilendirmektedir. Bu konuda çalışan yazarların görüşleri bazı noktalarda benzerlik gösterirken bazı noktalarda da tamamen farklılık içermektedir.

Orta Asya bölgesinin Sovyet hakimiyetinin çatısı altında 70 yıllık bir dönem geçirmesi hem devlet yapılarında hem insanların zihnine büyük bir iz bırakmıştır. Yani bu bölgede yaşayan halkların toplumsal değerleri, inanç sistemi, örf ve adetleri, düşünce yapıları ve konuşan dili Sovyet ideolojisinden çok etkilenmiştir. Bundan dolayı kendi bağımsızlıklarını elde ettikten sonra Asya ülkeleri Rus hegemonyasından kurtulmak istediler ve milli kimlik inşası gibi süreci başlattılar. Milli kimlik inşası yeni devlet yapılarını ve kurumları oluşturmak, halkın konuştuğu ana dili yüceltmek gibi süreçlerle eşlik etti. Bunların yanında Stalin döneminde milliyetçi olarak hapse atılan ve öldürülen insanları kahraman ilan ederek yeni tarih yazımı süreci başlamıştı. Yani Orta Asya devletlerinde milli kimlik inşa ve milli ideoloji oluşturma süreci yaşanıyordu. İşte tüm bu süreçler bölge merkezli bütünleşmeyi yavaşlattı.

Bölge merkezli bütünleşmesinin başarısızlığa uğramasının asıl sebeplerinden biri ülke liderlerinin kendi ülkelerinin bağımsızlıklarını sınırlamaktan kaçınmalarıdır. Çünkü bağımsızlığa yeni kavuşan devletler egemenliklerinin zedelenmesinden ve tekrar büyük bir güce boyun eğmelerinden korkuyorlardı. Çünkü egemenlik ve bağımsızlık en kutsal değerlerdir. Orta Asya devletleri onu sınırlamaya hazır değillerdi. Bu korku dolayısıyla Türkmenistan bütünleşme sürecine katılmaktan vazgeçti ve 1996 yılından itibaren tarafsızlık politikasını yürütmeye girişti (Üni Bozkurt, 2016). Türkmenistan'ın bölge bütünleşmesine mesafeli durması ve birleşme çağrılarında bulunmaması bölge merkezli bütünleşmenin gelişmesinde olumsuz etki yarattı. Türkmen hükümeti katılmayınca entegrasyon yapacak 4 devlet kalıyordu. Ancak bunların içinden Tacikistan da ülkedeki iç savaş dolayısıyla bütünleşme sürecine aktif bir şekilde katılmadı. Yani 1998 yılına kadar tüm bütünleşme girişimlerine yabancı kalmış ve Rusya'nın önderliğinde kurulan birliğe üye olarak tekrar bütünleşme sürecine dönmüştür. Tacikistan ile Türkmenistan devletlerinin bölge merkezli bütünleşmeden uzak durması bütünleşmenin başarılı sonuçlanmadığının bir sebebidir.

Orta Asya'da bölge merkezli bütünleşmenin olumlu sonuç vermediğinin diğer önemli bir sebebi Kazakistan ile Özbekistan Cumhurbaşkanları arasındaki rekabet konumudur. Hem devlet seviyesinde hem de liderler arasında bir rekabet havası vardı (Vremya Vostoka, 2016). Çünkü bölgede iki devletin ekonomileri, siyasi yapıları ve liderleri diğer ülkelere nazaran güçlüydü ve biri birine denk geliyordu. Orta Asya'da bütünleşme süreci boyunca hep bu iki liderin önderliğinde farklı bütünleşme projeleri sunulmuştu. Ancak Kazak ve Özbek liderlerinin bütünleşme konusunda fikir ayrılığı mevcuttu. Bölge merkezli bütünleşmeye farklı yaklaşıtlarından dolayı bir sonuca gelmeleri çok zor olmuştur. Özbek lideri Kerimov Orta Asya bölge bütünleşmesini savunarak sadece 5 devletten oluşan bir Türkistan birliğinin kurulmasını tercih etmişti (Dikkaya, 2009). Ama buna karşılık Kazak lideri Nazarbayev "Avrasyacılıktan" söz ederek bölge bütünleşmesinin daha kapsamlı ve daha geniş bir çapta gerçekleşmesini öngörmüştür. Yani diğer post-sovyet ülkelerinin de katılmasıyla bir birliğin kurulmasını öne sürmüştür. Sonuçta bölgede liderliği paylaşamayan iki Cumhurbaşkanının hem rekabeti hem de bütünleşme konusunda fikir ayrılığı Orta Asya'da bölge merkezli bütünleşmesinin başarısızlığa uğramasına sebep olmuştur.

Orta Asya'da bölgesel bütünleşme çabalarının yetersizliği, bölge ülkelerinin ekonomik yetersizliklerinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle Rusya önderliğinde bir bütünleşme girişimleri yer almaya başlamıştır. BDT çerçevesinde kurulmuş olan Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü dışında bölgede aktif politikaları yürüten Çin'in yükselmesi söz konusu olmuştur. Bu nedenle Rusya ile Çin'in önderliğinde özellikle güvenlik sorunları çözmeye yönelik Şanghay İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Şanghay İşbirliği Örgütü Orta Asya devletlerinin bölgesel bütünleşme girişimlerini etkinleştirerek bu bölgede bütünleşme sürecini hızlandırmıştır (Zeyrek, 2010). Aynı anda ŞİÖ sadece Orta Asya devletlerinden oluşan bir birliğin kurulma potansiyelini azaltmıştır.

Bölgesel bütünleşmenin gerçekleşmesi için devletler arasında ekonomik, siyasi ve kültürel işbirliğin sağlanması gerekmektedir. Orta Asya’da ise ülkeler arası ekonomik bağlar zayıftır. Yani bölge içinde ticaret gelişmemiştir. Buna ek olarak su ve enerji konuda sorunları yaşayan Orta Asya devletlerinin tek bir çözüme kavuşma imkanı olmamaktadır. Bölgede bütünleşmenin gerçekleşmesi için bu bir engel oluşturmaktadır. Bunun dışında diğer bir mesele bölge devletlerinin liderlerinin siyasi iradelerinin bulunmamasıdır. Orta Asya’da bir birliğin kurulabilmesi için devlet başkanlarının bir araya gelerek bu konuda siyasi iradelerini belli etmeleri gerekmektedir. Bu süreç olmayınca bütünleşme girişimleri de yer almayacaktır. Yani her ülke kendine dönük siyaset izleyerek dışarıdaki entegrasyon süreçlerine ilgi duymazsa bir bütünleşmeden söz edilmesi zordur.

Merkezi Asya Ekonomik Topluluğunun Avrasya Ekonomik Topluluğuna dönüşmesinden sonra Orta Asya ülkelerinin liderleri tarafından bütünleşmeyle ilgili ses gelmemiştir. Tüm entegrasyon süreci Avrasyacılık ve BDT çerçevesinde yürütülmeye devam etmiştir. Günümüzde ise BDT’nin etkin olmamasına rağmen bu kurum çalışmaya devam ediyor ve Rusya’nın Orta Asya’da hakim konumda olmasına yardımcı olmaktadır. Bu bölgede bölgesel bütünleşme süreçleri BDT, Avrasya Ekonomik Birliği, Şanghai İşbirliği Örgütü ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü çerçevesinde gerçekleşmektedir. Yani Orta Asya devletleri kendi aralarında bir ekonomik ve siyasi birlik kuramadılar.

5 Sonuç

1991 yılından başlayarak Orta Asya devletleri bölgede birleşme ve bütünleşme sürecini gerçekleştirmek amacıyla üst düzey zirve toplantıları düzenlemişler. Bunun sonucunda 1994 yılında Orta Asya Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. 1993 yılında Minsk zirvesinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev “Avrasya Ekonomik Birliği” fikrini ilk defa diğer liderlerle paylaşmıştır (Karasar ve Kuşumbayev, 2009). “Kazak Avrasyacılığı” olarak adlandırılan bu yaklaşım Kazak dış politikasının o dönemdeki çok önemli konsepti haline dönüşmüştür. Buna karşılık Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov 1995 yılında “Türkistan Ortak Evimiz” projesini Özbek kamuoyu ve siyasetçilerine sunmuştur. Kazak ve Özbek liderlerinin bütünleşmeyle ilgili girişimlerinden esinlenerek “İpek Yolu” projesini teklif etmiştir. Ama bu projeler kamuoyu tarafından ivme kazanmayınca başarısız olmuştur.

Bölgede bütünleşme sürecine katılmayan ve herhangi bir girişimlerde bulunmayan Türkmenistan’ın tarafsızlık politikaları bölge bütünleşmesini yavaşlatmıştır. Bunun yanında Tacikistan’da yaşanan iç savaş dolayısıyla bütünleşme sürecine aktif bir şekilde katılmamış ve bütünleşmeyle ilgili projeleri teklif etmemiştir. Böylece sadece 3 devletten oluşan bir birlik kurulamayınca ortaya Rusya faktörü çıkmıştır. Sonuçta 1999 yılına kadar kurulan Orta Asya birlikleri Avrasya Ekonomik Birliğine dönüşmüş ve bölge merkezli bütünleşme de son bulmuştur.

Günümüzde Orta Asya bölgesinde BDT, Avrasya Ekonomik Birliği, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ve Şanghai İşbirliği Örgütü gibi örgütler çerçevesinde bütünleşme süreci gerçekleşmektedir. Sonuçta 2000’li yıllardan günümüze kadar sadece Orta Asya ülkelerini kapsayan bir bütünleşme olasılığı azalmıştır. Yakın gelecek için de bu ülkeler arasında bir ekonomik ve siyasi birliğin kurulma potansiyeli çok düşüktür.

Kaynakça

- Açıkmeşe, 2004. “Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”, *Uluslararası İlişkiler*, **1**, s.4.
- Aydoğan, Orta Asya’da Bütünleşme Girişimleri, Üni Bozkurt web sayfası, <http://www.unibozkurt.com/eski/h1504-orta-asyada-butunlesme-girisimleri.html>.
- Azizov, 2017. “Regional integration in Central Asia: From knowing-that to knowing-how”, *Journal of Eurasian Studies*, **8**, s.130.
- Dadabaev, 2004. **Towards Post-Soviet Central Asian Regional Integration**, Akashi Shoten, , s.29.
- Demirağ ve Cem, 2006. **Geçmişten Günümüze Orta Asya ve Kafkasya**, Palme Yayıncılık, Ankara.
- Dikkaya, 2009. **Orta Asya ve Kafkasya, Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**, Beta Yayınları, İstanbul.
- Erol ve Şahin, 2013. Bağımsızlıklarının 20. yılında Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2001)’, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı **37**, s.111-136
- Karasar ve Kuşumbayev, 2009. **Türkistan Bütünleşmesi**, Ötüken Yayınevi, Ankara.
- Linn, 2012. “Central Asian Regional Integration and Cooperation: Reality or Mirage?”, *EDB Eurasian Integration Yearbook*.
- Mercan, 2011. ‘Siyasal Bütünleşme Kuramları Işığında AB genişlemesi’, *Ankara avrupa Çalışmaları*, **10**, s.67-83.
- Mirzoev, 2006. “Economic Integration in the Central Asia: State and Prospects”, *Taiwan International Studies Quarterly*, **2**, pp. 43-61.

- Paramonov, “İntegratsiya v Tsentralnoy Azii: Vzgl'yad iz Kazakstana”, Vremya Vostoka, <http://www.contur.kz/node/1218> .
- Zeyrek, 2010. “Orta Asya’da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ),” *Ege Akademik Bakış*, **3**, ss.871-882.
- Zhambekov, 2015. Central Asian Union and the Obstacles to Integration in Central Asia, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13116-central-asian-union-and-the-obstacles-to-integration-in-central-asia.html>.